

Bevezetés

A paradoxonok szórakoztatóak. Többnyire könnyű megérteni őket, s nyomban arra ösztönöznek, hogy valamiféle megoldást találjunk rájuk.

A hazug-paradoxon például a legnehezebben kezelhető problémák egyike, bár alapgondolata kifejezetten egyszerű. Képzeld el, hogy valaki ezt mondja nekünk: „Amit most mondok, hamis.” Igaz-e, amit mond, vagy hamis? Ha igazat mond, akkor igaz, hogy amit mond, az hamis (vagyis az, amit mond, hamis). Ha pedig hamis kijelentést tesz, akkor pontosan azt teszi, amit mond: ennél fogva amit mond, igaz. Vagyis ha igazat mond, hazudik, ha pedig hazudik, akkor igazat mond. A paradoxon, írja Tarski, „meggyötört sok ókori logikust, és legalább egynek a halálát is okozta, nevezetesen a kósi Philétoszét”. Egy ártatlan fejtörő így válhat véresen komollyá.

A paradoxonok általában súlyos kérdéseket vetnek fel. Ez különbözteti meg őket a szokásos fejtörőktől és logikai rejtvényektől, amelyek éppúgy szórakoztatóak lehetnek. A paradoxonokat a történetek gyakorta a gondolkodás válsághelyzeteivel, a megoldásokat pedig a forradalmi változásokkal hozzák kapcsolatba. Megbirkózni velük nem pusztán intellektuális játék, de alapvető jelentőségű felismerésekhez is vezethet. A könyvben számos híres paradoxont veszünk majd sorra, s bemutatjuk megoldásuk lehetséges irányait is. Nemegyszer megesik, hogy a válaszok legalább olyan komoly problémákat vetnek fel, mint amilyenek maguk a paradoxonok.

2 Bevezetés

Egy paradoxon – felfogásom szerint – olyan látszólag elfogadhatatlan konklúzió, amelyet látszólag elfogadható premisszákból, látszólag elfogadható érveléssel vezetünk le. A látszatnak tehát mindenképpen csálnia kell, hiszen elfogadott előfeltevésekből elfogadott lépések nem vezethetnek elfogadhatatlan eredményhez. Választanunk kell: vagy úgy áll a dolog, hogy a konklúzió igazában nem is olyan abszurd, vagy pedig a premisszáinkba, esetleg az érvelés valamely lépésébe csúszott hiba.

Attól függően, hogy a látszat milyen ügyesen leplezi el a valóságot, a paradoxonokat nehézségi sorrendbe rakhatjuk. Vezessünk be erre a célra – mondjuk – egy tízes skálát. Ezen a könnyedén elintézhető, csupán látszólagos problémák 1-es, a súlyos, gondolkodásmódunkat alapjaiban megrengető antinómiák 10-es besorolást kapnak. Az első típusra jó példa az ún. borbély-paradoxon. Képzeljünk el egy eldugott, tekervényes hegyi ösvényeken megközelíthető szicíliai falucskát. A falubeli borbélyról a következőt tudjuk: ő az az ember, aki pontosan azokat a falubeli férfiakat borotválja, akik nem maguk borotválkoznak. Ki borotválja a borbélyt? Ha ő maga, akkor nem ő, hiszen csak olyan férfiakat borotvál, akik nem maguk borotválkoznak. Ha pedig nem maga borotválkozik, akkor ő maga borotválja magát, elvégre minden olyan férfit ő borotvál, aki nem maga borotválkozik. E „paradoxon” elfogadhatatlan előfeltevése az, hogy ilyen borbély egyáltalán létezhet. Ha ugyanis létezne ilyen borbély, akkor azzal a különös vonással rendelkezne, hogy pontosan akkor borotválná magát, ha nem. Ha ezt nem vettük észre, abban a történet körítése a ludas: gondolataink Szicília hegyei közé kalandoztak, így elsiklottunk a turpisság felett. Amikor azonban rájövünk, azonnal látjuk, hogy az egész csupán a megbicsaklott képzelet torzszüleménye. Ilyen borbély és ilyen falu egyszerűen nem létezhet. A paradoxon nemigen mondható mélynek: előfeltevéséről azonnal lerántható a lepel, hiába mesél távoli hegyekről, ez csak ideig-óráig téveszthet meg bennünket.

A hazug-paradoxont viszont a képzeletbeli skála másik végén, a 10-es pontnál találjuk. Már csak a Philétosz iránti kegyelet is erre kötelez bennünket.

Minél súlyosabb a paradoxon, a megoldás annál kényesebb kérdéseket vet föl. A könyvben tárgyalt paradoxonok mindegyike legalább 6 pontos, nincs köztük tehát olyan, amely egyetlen kézlegyintéssel

elntézhető lenne. (Ezzel szemben az 1. Függelékben felsorolt paradoxonok némelyike, úgy vélem, alacsonyabbra is rangsorolható.) Ez a magyarázata annak, hogy a különböző megoldási javaslatok között súlyos, nemegyszer feloldhatatlan ellentét feszül. A legtöbb esetben, ha nem is mindegyikben (a hazug esetében például nem), határozott álláspontot alakítottam ki, el kell azonban ismernem, hogy – bármilyen természetes is, hogy saját elgondolásaimat tartom helyesnek – más, nálam bölcsebb szerzők némely problémára ezekkel szöges ellentétben álló megoldásokat javasoltak. Az ellentétes véleményekről az Olvasó is áttekintést nyerhet a fejezetek végén szereplő irodalmi tájékoztatók alapján, ahol megadtam a sajátomtól eltérő nézetek forrásait.

Bizonyos paradoxonokat természetes módon egy csoportba foghatunk. Zénón paradoxonjait például a közös tárgy, a tér, az idő és a végtelen kapcsolja össze. A 3. fejezetben tárgyalt paradoxonok mindegyike a racionális cselekvés valamely fogalmából indul ki. A viszonylag természetes szempontok szerinti felosztások mellett vannak olyanok is, amelyek vonatkozásában nem alakult ki egyetértés. Russell az osztályokra vonatkozó – róla elnevezett – nevezetes paradoxont annak idején a hazug-paradoxonnal hozta kapcsolatba. A huszadik század húszas éveiben Ramsey amellett érvelt, hogy a két paradoxon között lényegi eltérés áll fenn, amiről Russell nem tud számot adni. Újabban viszont megint akadnak, akik Russell álláspontját teszik magukévá.

Esetenként kitértem az ugyanazon fejezetben tárgyalt paradoxonok összevetésének lehetséges szempontjaira is – szélesebb körű általánosításra, mélyebben fekvő kapcsolatok feltérképezésére azonban nem vállalkoztam. Lehetséges mindazonáltal, hogy ilyen általános mintázatok igenis léteznek, vagy legalábbis, hogy a sokféle paradoxonban ugyanaz a kognitív probléma nyilvánul meg. Ez utóbbi nézet mellett Roy Sorensen (1988) hozott fel meggyőző érveket.

A lábjegyzetekben kérdéseket teszek fel (nem feltétlenül az első mondatban). Remélem, hogy a válaszokon töprengve a kedves Olvasó kellemes perceket tölt majd el, s ez arra ösztökéli, hogy egy-két problémát önállóan is feldolgozzon. A csillaggal jelölt kérdések a 2. Függelékben köszönnek vissza, ahol utalok a lehetséges megoldásokra, illetve a releváns szakirodalomra.

4 Bevezetés

A legnehezebb, úgy vélem, az 5. fejezet, azt javaslom, ezzel foglalkozunk utoljára. Talán az első fejezet a legkönnyebb, a következő három sorrendje viszont tetszőleges lehet. A 6. fejezet nem tárgyal újabb paradoxont: itt amellet az – előző fejezetekben is képviselt – álláspont mellett érvelek, hogy egyetlen ellentmondás létjogosultságát sem ismerhetjük el. A gondolatmenet erősen támaszkodik majd az 5. fejezetben mondottakra.

Mint minden írónak, nekem is súlyos dilemmával kellett szembe-sülnöm. Ki nem állhatom ugyanis azokat a könyveket, amelyek szerzője a saját véleményét véka alá rejti. Elvégre ha valaki meg van győződve az általa képviselt álláspont igazságáról, ugyan mi tarthatná vissza attól, hogy meggyőzésének hangot is adjon? Ilyen megkö-tésnek nem tudnám magam alávetni. Másrészt viszont azt sem sze-retrném, ha valaki az alternatív álláspontok alapos mérlegelése nélkül fogadná el némelyik elgondolásomat. Tanácsom ennélfogva kissé pa-radox: fogadjuk csak kételkedve a javasolt „megoldásokat” – úgy vé-lem, mind helyes.